

М.О. Мікуліна

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія СБ України)

УДК 347.121.1

ТЕРИТОРІАЛЬНА ПРИВАТНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Розглянуто право фізичної особи на свободу вибору місця проживання і право на свободу вільного пересування як складових територіальної приватності фізичної особи.

***Ключові слова:** територіальна приватність, особисті немайнові права фізичної особи, право на свободу вибору місця проживання, право на свободу вільного пересування.*

Рассматривается право физического лица на свободу выбора места проживания и право на свободу беспрепятственного передвижения как составляющих территориальной приватности физического лица.

***Ключевые слова:** территориальная приватность, личные неимущественные права физического лица, право на свободу выбора места проживания, право на свободу беспрепятственного передвижения.*

The article deals with the individual right to freedom of choice of residence and freedom of free movement as a component of territorial privacy of an individual.

***Keywords:** territorial privacy, moral rights of the individual right to freedom of choice of residence, freedom of free movement.*

Постановка проблеми. Територіальна приватність фізичної особи – це ємне поняття, що охоплює такі особисті немайнові права, як право фізичної особи на місце проживання (ст. 310 ЦК України), право на свободу пересування (ст. 313 ЦК України), право на недоторканність житла (ст. 311 ЦК України) та ін.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Досліджували ці особисті немайнові права фізичної особи як такі, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, В.П. Паліюк, Р.О. Стефанчук, О.Ф. Динько, С.Б. Чехович, О.П. Тищенко та інші.

Маємо на меті розглянути та визначити деякі особисті немайнові права у контексті територіальної приватності – право на свободу вибору місця проживання і право на свободу вільного пересування фізичної особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед розглянемо право фізичної особи на місце проживання. Як особисте немайнове право фізичної особи – право на місце проживання – передбачає такі повноваження: володіння, тобто можливість мати кілька

місце проживання (п. 6 ст. 29 ЦК України); використання місця проживання – гарантована законом можливість набувати цивільних прав та виконувати покладені на особу цивільні обов'язки за місцем проживання, якщо інше не передбачено законом чи домовленістю між сторонами [1, с. 521]; вільне обирання та зміна місця проживання.

Практика свідчить, що суди України активно застосовують щодо цього особистого немайнового права фізичної особи положення Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Щодо вільного вибору місця проживання, то згідно з п. 2 ст. 2 Протоколу № 4 цієї Конвенції [2, с. 54-55] кожен може вільно залишати будь-яку країну, включаючи свою власну. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які запроваджуються згідно із законом та необхідні в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки з метою підтримання громадського порядку, запобігання злочинам для захисту здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших людей.

Законодавець визначає (п. 1 ст. 29 Цивільного кодексу України) місце проживання фізичної особи як житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово.

А ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [3] місцем перебування називає адміністративно-територіальну одиницю, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік, і місцем проживання – адміністративно-територіальну одиницю, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік. Вільний вибір місця проживання чи перебування вважається правом громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, на території якої вони хочуть проживати чи перебувати.

Конституційний Суд України у справі про приватизацію державного житлового фонду [4], аналізуючи положення ст. 24 Конституції України, дійшов висновку, що поняття «місце проживання» означає місце проживання громадянина за територіальною ознакою (село, селище, місто чи інша адміністративно-територіальна одиниця), а не конкретне жиле приміщення (будинок, квартира, службова квартира). Звідси можна зробити висновок, що чинне законодавство оперує двома тлумаченнями терміна-поняття «місце проживання», визначаючи, припустимо, його у «приватноправовому» та «публічно-правовому» значенні, спричиняючи, таким чином, неоднозначність його змісту. Водночас ми підтримуємо висловлену в літературі точку зору, що питання свободи вибору у розумінні особистого немайнового права, яке розг-

лядається, повинно стосуватись поняття «місце проживання» саме у його розумінні як адміністративно-територіальної одиниці, а не конкретного будинку, квартири чи іншого приміщення [5, с. 12; 6, с. 328].

Необхідно зазначити й те, що місце проживання фізичної особи підлягає відповідній процедурі реєстрації, а це певним чином впливає на правовий режим щодо свободи його вибору. У матеріалах Програми сприяння парламенту України університету Індіани міститься інформація про те, що виокремлюють два основних підходи щодо забезпечення такої реєстрації: а) континентально-європейський, який ґрунтується на централізованому управлінні реєстраційною інформацією, за яким ця інформація обробляється на національному рівні, а її надання є обов'язковим для фізичної особи (Данія, Латвія, Литва, Німеччина, Фінляндія); б) американсько-британський, який ґрунтується на децентралізованому управлінні реєстраційною інформацією, що передбачає збір і обробку інформації про особу на місцевому рівні, а фізичні особи можуть не подавати таку інформацію, якщо цього не бажають (США, Велика Британія) [7].

Українська система реєстрації схожа переважно на континентально-європейську модель, тобто в Україні було запроваджено систему реєстрації, відповідно до якої фізична особа, яка перебуває в Україні на законних підставах, зобов'язана протягом десяти днів після прибуття до нового місця проживання зареєструвати своє місце проживання. Порядок здійснення реєстрації регулюється Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні». Однак слід зауважити, що реєстрація місця проживання чи місця перебування особи або її відсутність не можуть бути умовою реалізації прав і свобод, передбачених Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, або підставою для їх обмеження.

Правова можливість здійснення свободи вибору місця проживання реалізується через право на свободу вибору місця проживання. Однак суперечливим є тлумачення законодавцем свободи вільного вибору місця проживання (ст. 310 ЦК України) передусім як права на конкретну квартиру, будинок чи інше помешкання, що може суперечити майновим режимам цих об'єктів. До того ж «право на свободу вибору» може бути й особисте, немайнове за характером, тобто можливість обирати місце проживання в широкому значенні.

Ураховуючи зазначене, слушною вважаємо думку експертів щодо того, що будь-яка людина, яка законно перебуває в межах території певної держави, може обирати, де вона бажає мешкати: в мегаполісі, у невеликому місті, селищі чи в сільській місцевості, а також має право обирати місто, селище, сільську місцевість чи район, яке буде центром її повсякденного життя [7].

Слід також додати, що повноваження, яке розглядається, може

бути обмеженим у правовому розумінні. Право на свободу вибору місця проживання, зокрема, відповідно до чинного законодавства може бути обмежене територіально і за суб'єктами. Згідно зі ст. 13 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [3] право на свободу вибору місця проживання обмежується в адміністративно-територіальних одиницях, які знаходяться: а) у прикордонній смузі; б) на територіях військових об'єктів; в) у зонах, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом; г) на території, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей введені особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності; д) на територіях, щодо яких введено воєнний або надзвичайний стан. Натомість обмеження вказаного права можливо і у випадках, коли носієм цього права є специфічний суб'єкт, зокрема: а) особа, яка не досягла 16-річного віку; б) особа, до якої згідно із процесуальним законодавством застосовано запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням або позбавленням волі; в) особа, яка за вироком суду відбуває покарання у вигляді позбавлення або обмеження волі; г) особа, яка згідно із законодавством перебуває під адміністративним наглядом; д) особа, яка згідно із законодавством про інфекційні захворювання та психіатричну допомогу підлягає примусовій госпіталізації та лікуванню; е) іноземець та особа без громадянства, які не мають законних підстав для перебування на території.

Крім цього, фізична особа, яка наділена цим особистим немайновим правом, може вимагати від усіх та кожного не порушувати цього права, а у випадку його порушення, оспорювання чи невизнання – вимагати його захисту.

Звідси випливає, що правом на свободу вибору місця проживання фізичної особи можна вважати право такої особи вільно обирати, змінювати, використовувати його в межах закону, вимагати припинення його порушення та захищати його у законний спосіб.

Право на свободу пересування є ще одним особистим немайновим правом фізичної особи, яке стосується територіальної приватності. Витокі його беруть початок у Конституції України (ст. 33), Загальній декларації прав людини (ст. 13), Протоколі № 4 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 2) [8; 9], Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 12). А далі і Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» визначає свободу пересування як право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися територією України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Підтримуємо точку зору, висловлену у літературі [10, с. 6], що

свобода пересування ґрунтується на двох основних аспектах: внутрішньому, тобто можливості фізичної особи вільно пересуватись територією України, та зовнішньому – можливості фізичної особи залишати територію України, а для фізичної особи, яка має громадянство України, – ще й свободу повернення в Україну.

Як і право на свободу вибору місця проживання фізичної особи, так і право на свободу пересування поєднує у собі правоволодіння, правовикористання, правозахист цього права фізичною особою. Щодо правовикористання чинне законодавство передбачає для певного аспекту свободи пересування окрему систему обмежень. До слова, згідно зі ст. 12 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» вільно пересуватися територією України може фізична особа, яка досягла 14 років; яка не досягла 14 років, має право пересуватися територією України лише за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними. До того ж право на вільне пересування територією України може бути додатково обмежене за територіальними та суб'єктними ознаками.

Законодавець також встановлює й інші обмеження, зокрема щодо можливості вільного самостійного виїзду за межі України (це стосується фізичної особи, якій виповнилося 16 років). Фізична особа, яка не досягла 16 років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними. Право на вільний самостійний виїзд за межі України може бути обмежений у разі виникнення в будь-якій іноземній державі надзвичайної ситуації, що унеможливорює створення в ній умов для безпеки громадян України. В цьому випадку КМУ приймає рішення про особливий порядок виїзду громадян України до цієї держави. Рішення та інформація про це доводяться до відома громадян, які мають намір виїхати до даної держави. Однак це рішення не є заборонаю для виїзду, а здійснюється з метою попередження про неможливість держави забезпечити громадянину України необхідну безпеку у зв'язку з виникненням надзвичайної ситуації (ст. 10 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України») [11]. Крім цього, право на вільний виїзд за межі України може бути також обмежене у випадку, коли виїзд з України здійснює фізична особа, яка обізнана з відомостями, що становлять державну таємницю. Зазначимо, що право на безперешкодне повернення до України мають фізичні особи, які є громадянами України. Безперешкодне повернення означає, що за жодних підстав громадянин України не може бути обмежений у праві на в'їзд в Україну (ст. 1 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України»). Фізичні особи, які реалізують це

право, повинні мати при собі відповідні документи (паспорт громадянина України для виїзду за кордон, проїзний документ дитини, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка), порядок оформлення яких регламентується чинним законодавством.

Ще однією з гарантій реалізації права фізичної особи на вільне пересування є також заборона видворення з обраного нею місця перебування, доступ до якого не заборонений законом.

Висновки. Правом на свободу вільного пересування фізичної особи можна вважати право такої особи вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися територією України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, встановлених законом, а також право безперешкодного повернення в Україну.

Бібліографічні посилання

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За ред. О.В. Дзери. – К., 2005. – Т. 1.
2. *Паліюк В.П.* Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод: Навч.-практ. посіб. – Миколаїв, 2003.
3. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 статті 2 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» (справа про приватизацію державного житлового фонду № 1-37/2000) від 28 вересня 2000 р. № 10-рп/2000.
5. *Чехович С.Б., Тищенко О.П.* Стан законодавчого забезпечення реалізації та захисту права на свободу пересування і вільний вибір місця проживання в Україні: Аналітична доповідь. – К., 2003.
6. *Стефанчук Р.О.* Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України: Дис... д-ра юрид. наук. – К., 2007.
7. Свобода вибору місця проживання: порівняльний аналіз регулювання реєстраційної інформації громадян // Матеріали Програми сприяння Парламенту України університету Індіани від 23 березня 2004 р. № 215. – Режим доступу: <http://pdf.ukr.ukrindex.com/?id=g003>.
8. Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород, 1999.
9. Європейська конвенція з прав людини. – К., 2005.
10. *Динько О.Ф.* Зміст і гарантії забезпечення свободи пересування людини та громадянина в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003.
11. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21 січня 1994 р. // ВВРУ. – 1994. – № 18. – Ст. 101.

Надійшла до редакції 12.07.2011